

DOI 10.31558/2307-2318.2020.4.19

УДК 336.61
JEL: E10, H82**Дерлиця А.Ю.,**кандидат економічних наук, викладач кафедри фінансів та економіки
Подільський спеціальний навчально-реабілітаційний соціально-економічний коледж
ORCID: 0000-0002-5123-1584
derlytsya@gmail.com

СУСПІЛЬНЕ БАГАТСТВО: КОНЦЕПТ І СПРОБИ ОЦІНКИ

У статті окреслено концепт суспільного багатства, як частини національного багатства, що знаходиться за межами приватної сфери і складається із ресурсів, цінностей та благ, що належать усьому суспільству. Визначено склад суспільного багатства: суспільні активи (майно та цінності, які знаходяться у державній і комунальній власності); потенційні суспільні ресурси; соціальний людський капітал. Зазначено доцільність розмежування людського капіталу на індивідуальний людський капітал окремої особи (який стосується виключно її приватного існування) та соціальний людський капітал (у сфері колективної взаємодії).

Доведено необхідність аналізу суспільного багатства із позицій активів. Вказано, що суспільна власність може виступати пасивом для бюджетів, повертаючись збитками для держави та місцевого самоврядування. Обґрунтовано необхідність взяття у розрахунок потенційних суспільних ресурсів (земель, лісів, доріг, надр). У роботі здійснено спробу орієнтовної оцінки суспільного багатства в Україні і визначено його в обсязі, що перевищує 10 щорічних ВВП.

Вказано, що в Україні відносини державних підприємств із постачальниками, підрядниками та покупцями, нерідко збільшують собівартість і підрізають їх доходи. Цю систему характеризувано як процес перетікання суспільного багатства до приватних рук – націоналізацію збитків та приватизацію прибутків наближеними до державних підприємств бізнес структурами. Аргументовано, що впорядкування управління суспільним багатством має передбачати максимальне залучення у економічний оборот природних ресурсів, забезпечення відкритості та створення ринкових умов, роздержавлення та передачу в оренду. Показано переваги використання передового досвіду в сфері управління державною власністю шляхом створення холдингових компаній, які представляють інтереси платників податків і здійснюють професійне корпоративне управління активами.

Ключові слова: суспільне багатство, соціальний капітал, суспільні активи, державна власність, комунальна власність, потенційні суспільні ресурси, національне багатство.

Рис. - 2., Літ. – 22

Постановка проблеми. Наукове дослідження суспільного багатства, як ресурсів, що одночасно належать усім громадянам, ускладнюється відсутністю чіткого визначення понять. Переважно у цій сфері використовується багато дотичних термінів: державна власність, державний/суспільний сектор економіки, державне майно, однак жодна із цих дефініцій не покриває своїм семантичним змістом усі аспекти проблеми.

Адже ресурси, які мають спільну, колективну природу виходять за рамки державної власності і навіть секторів економіки. Сам термін “суспільне багатство” є мало вживаним у вітчизняній і зарубіжній науці. Поняття суспільного багатства є невизначеним і у законодавстві. Воно згадується у ст. 95 Конституції України, коли йдеться про бюджетну систему, яка повинна будуватись “на засадах справедливого і неупередженого розподілу суспільного багатства між громадянами і територіальними громадами”. Попри використання у головному нормативному акті, належного трактування та обґрунтування дане поняття у економічній та фінансовій науці не знайшли. Економічна теорія оперує переважно поняттям “національне багатство” під яким розуміється загальне надбання нації, що включає у себе як публічні, так і приватні ресурси. Натомість та складова національного багатства, яка становить собою лише спільні ресурси переважно комплексно не розкривається.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Однією із вдалих недавніх спроб широко показати складові суспільного багатства, є робота Д. Деттера і С. Фольстера, “The Public Wealth of Nations: How Management of Public Assets Can Boost or Bust Economic Growth”. Її назва, на жаль, була перекладена українською мовою як “Державне багатство народів”, хоча більш відповідним було б використання саме терміну “суспільне багатство” [1]. Проблеми оцінки масштабів національного багатства та суспільного сектору економіки розкривались у багатьох роботах, зокрема у працях: І. Бобух [2], С. Шумської [3]. Питання людського капіталу в складі національного багатства досліджувались зокрема О. Носик [4] і О. Тулай [5]. Однак комплексний підхід до виділення складових і оцінки обсягів суспільного багатства в Україні досі не здійснено.

Визначення окремих питань, що не вирішені в обраній для дослідження проблемі. Попри наявність значного обсягу досліджень національного багатства, складові суспільного багатства та його масштаби в Україні детально не досліджені.

Мета статті. Оскільки поняття суспільного багатства є маловживаним, метою статті є окреслення даного концепту, розкриття його складових, а також спроби кількісної оцінки стосовно України.

Виклад основного матеріалу. Так, як суспільне багатство є складовою національного багатства, у першу чергу спробуємо вказати зв'язки та відмінності даних понять. Під національним багатством переважно розуміють сукупність ресурсів і благ, нагромаджених суспільством за всю його історію. Його основу безперечно складають матеріальні цінності, виробничі фонди, особисте майно населення і т. д. Оцінка національного багатства в системі національних рахунків “базується на моделі народногосподарського кругообігу, в якому процес функціонування національної економіки зображується у вигляді замкнутих потоків (продукту) й нагромаджених запасів (багатства)” [3, с. 27]. Тобто статистичний підхід враховує лише ті ресурси, які знаходяться у економічному обороті. Однак у теорії, на наш погляд цілком закономірно, до національного багатства нерідко відносять також ресурси, які складно оцінити, або такі, що носять лише потенційний характер: повітря, земля, надра, вода, ліси [6, с. 162]. Що не менш важливо, однією із складових національного багатства є те, що виходить за рамки сфери матеріального – духовні цінності індивіда, інтелект, здоров'я, знання, трудова етика, якість життя, – все, що прийнято називати людським капіталом. Під ним, на думку О. І. Тулай, розуміється “здоров'я, рівень освіти (знання), професійна підготовка (навички, вміння), мобільність працівника” [5, с. 18].

Не вдаючись у детальну дискусію щодо складових власне людського капіталу, відмітимо, що однією із його форм виділяють соціальний капітал [4, с. 154]. Попри

відмінності тлумачення даного терміну, вважаємо, що найбільш закономірною ознакою розмежування людського капіталу на складові є саме його поділ на *індивідуальний людський капітал* окремої особи (який стосується виключно її приватного існування) та *соціальний людський капітал* (у сфері взаємовідносин між людьми, стосовно питань та процесів, які стосуються колективної взаємодії індивідів, того, що становить громадянське суспільство). Адже життя людини має як приватну, так і публічну сторони. Людина, як соціальна істота, більшістю своїх дій неминуче прямо, або опосередковано впливає на інших членів громади/суспільства. Тому запорукою зростання суспільного багатства є напрацьований досвід міжособистісної взаємодії, здатність сукупності індивідів до оптимальної організації співіснування та здійснення колективної діяльності. Враховуючи дані міркування соціальний капітал слід розглядати як один із елементів суспільного багатства. Адже добробут сучасного суспільства багато в чому базується на колективній діяльності, яка не оплачується та не має ринкової оцінки. Так, спілкування із родичами та сусідами певною мірою є заміною роботи психолога; співучасть і турбота про тих хто поруч – заміною соціального працівника; спільні тренування, зайняття спортом – субститут роботи тренера; дружні поради колеги, який є фахівцем із будь-якого питання – замінюють собою платні послуги консультанта. Тобто ми живемо у світі соціального партнерства та величезної кількості трансакцій, побудованих на безоплатній основі. Якщо б існували способи грошової оцінки такої взаємодії в сучасній економіці, то цей сектор склав би доволі значну частку від загальних економічних відносин. Для окремих західних держав характерною є доволі інтенсивна участь населення у структурах громадянського суспільства, волонтерстві, публічному житті громади заради вирішення спільних проблем. Це наводить на думку про ще недостатній рівень соціального капіталу в Україні.

Все ж, найважливішою складовою суспільного багатства є ресурси, які піддаються оцінці, використовуються для ведення господарської діяльності та знаходяться у сфері управління органів державної влади, або місцевого самоврядування. Зазвичай дана сфера у вітчизняній науці окреслюється термінами державна власність і державний (суспільний) сектор економіки. Необхідність понятійного розмежування державної та комунальної власності сприяє застосуванню семантичних конструкцій саме із прикметником “суспільний”, говорячи про “суспільну власність” та “суспільний сектор економіки”. Використання поняття “суспільна власність” є більш природнім для правової науки, яка акцентує увагу на аспектах володіння, а термін “суспільний сектор” притаманний управлінській науці із акцентом на інституційну організацію та управлінські відносини. На нашу думку, економічній науці більш відповідним є поняття “суспільні активи”. Цим забезпечується увага до економічних ефектів, їх економічного змісту, здатності формування фінансових потоків. Адже під активами розуміють ресурси, які володіють ключовими рисами – використовуються, можуть бути оціненими та здатні приносити вигоду. Так, у Законі України “Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні” активи визначено як ресурси, “контрольовані підприємством у результаті минулих подій, використання яких, як очікується, приведе до отримання економічних вигод у майбутньому”[7].

Вітчизняній теорії державних фінансів більш близьким є використання термінів “фонди” та “фінансові ресурси”. У такий спосіб здійснюється наголос на вартісній оцінці, при веденні мови про щорічно формовані бюджети (тобто фінансові потоки) і запаси (наприклад основні та оборотні фонди державних підприємств). Однак використання понять фонди та фінансові ресурси з одного боку знеособлює та

позбавляє економічного змісту багатогранні за своєю матеріально-речовою стороною та призначенням види потоків і запасів, а з іншого – не ставить питання про ефективність їх використання. Такий підхід був зрозумілим у радянській фінансовій теорії, де не була ключовою проблема суспільно-економічної віддачі від витрачання державних ресурсів, а на практиці на бюджетні кошти дивились із позиції їх “освоєння”. Однак в умовах ринкової економіки усі операції у суспільному секторі повинні оцінюватися через призму їх здатності приносити певну корисність, або дохід. Тому пріоритет науковому застосуванню категорії “активи” стосовно сфери суспільного багатства обумовлений саме необхідністю акценту на оцінці вартості джерел ресурсів, ефективності вкладень, генеруванні грошових потоків та формуванні суспільної корисності.

На наш погляд, розгляд складу суспільного багатства не повинен обмежуватись лише тими ресурсами, які знаходяться у економічному обороті та отримали вартісну оцінку. У статті 13 Конституції наведене формулювання, яке внаслідок своєї значимості варто навести повністю: “Земля, її надра, атмосферне повітря, водні та інші природні ресурси, які знаходяться в межах території України, природні ресурси її континентального шельфу, виключної (морської) економічної зони є об’єктами права власності Українського народу. Від імені Українського народу права власника здійснюють органи державної влади та органи місцевого самоврядування в межах, визначених цією Конституцією”[8]. Із даної норми можна стверджувати, що під власністю Українського народу розуміються саме ті ресурси, які мають спільну для усіх природу. Вони не включають у себе власність окремих суб’єктів, а лише загальносуспільну, народну власність, права власника щодо якої здійснюють органи державної влади та органи місцевого самоврядування.

Із даної статті Конституції можна зробити й інший важливий висновок – до власності Українського народу віднесено широке коло ресурсів, які виходять за межі державної та комунальної власності – сюди включаються земля, надра, атмосферне повітря, водні та інші природні ресурси. Таким чином, ресурси, які не знаходяться на балансах певних інституційних одиниць, не експлуатуються та не приносять дохід, як от повітря, або ж потенційні, наприклад невидобуті із надр ресурси, відносяться до спільної власності українського народу. Співвідношення понять “національне багатство” та “власність Українського народу” окреслюється також на основі ст. 14 Конституції де зафіксовано, що “Земля є основним національним багатством, що перебуває під особливою охороною держави”[8]. Оскільки земля може знаходитись у приватній власності, термін національне багатство, на думку творців Конституції, включає у себе як власність приватних осіб, так і загальносуспільну (власність Українського народу).

Таким чином, комплексне дослідження суспільного багатства потребує врахування і тих ресурсів, які мають потенційну здатність ставати складовою сфери суспільного сектору. Адже у випадку появи технологічної можливості, зміни організаційних і правових умов для отримання вигоди від такого роду ресурсів, вони можуть переходити на баланс певних суб’єктів, відчужуватись, приносити дохід до бюджетів внаслідок експлуатації. Прикладом є нерозроблені запаси природних ресурсів, або ж ресурси, які знаходяться у сфері перспективного використання. Так, сланцева революція завдяки появі нової технології добування вуглеводнів призвела не тільки до зміни енергетичного ринку, але й зумовила зрушення у сфері фіскальних процесів.

Правовий статус такого роду потенційних ресурсів чітко не визначено. У Законі України “Про управління об’єктами державної власності”, під управлінням об’єктами державної власності розуміють “здійснення Кабінетом Міністрів України та уповноваженими ним органами, іншими суб’єктами, повноважень щодо реалізації прав держави як власника таких об’єктів, пов’язаних з володінням, користуванням і розпоряджанням ними, у межах, визначених законодавством України, з метою задоволення державних та суспільних потреб”[9]. При цьому вказано, що дія даного Закону не поширюється на управління об’єктами власності Українського народу, визначеними наведеною вище ст. 13 Конституції України. Однак такого роду неоцінені, невикористовувані та потенційні суспільні ресурси потрібно враховувати як одне із джерел зростання та складову суспільного багатства.

На основі вище наведеної аргументації можна окреслити складові феномену суспільного багатства (див. рис. 1.), як тієї частини національного багатства, що знаходиться за межами приватної сфери і складається із ресурсів, цінностей та благ, які спільно належать усьому суспільству:

- суспільні активи – майно та цінності, які знаходяться у державній та комунальній власності;
- потенційні суспільні ресурси – власність Українського народу;
- соціальний капітал.

Концептуальне розмежування суспільних активів та потенційних суспільних ресурсів був нами проведений з метою наголосу на принциповій рисі усіх складових суспільного багатства – важливість їх оцінки за ознакою ефективності використання та фактичного, а не потенційного зв’язку із системою суспільних фінансів. Оскільки активом є те, що приносить дохід, то шляхи зростання суспільного багатства лежать, з одного боку, у максимальному залученні в експлуатацію потенційних ресурсів, а з іншого, – у забезпеченні ефективного використання самих суспільних активів. Адже значна частина державної та комунальної власності, майна, землі та інших активів, використовується вкрай неефективно. Навпаки, суспільні активи при неналежному управлінні та організації здатні замість здійснення внеску у економічний розвиток і формування доданої вартості ставати тягарем для суспільства. Майно, яке вимагає витрат на утримання та не приносить доходів; суб’єкти господарювання, що потребують дотацій; державні активи, вартість яких зменшується з часом внаслідок об’єктивних причин, або спеціально, з метою їх подальшого відчуження, – безперечно є пасивом для їх власника: індивіда, фірми, чи держави. Тому такого роду суспільна власність може виступати пасивом для бюджетів, повертаючись збитками для держави та місцевого самоврядування, негативно впливаючи на їх фінанси. З таких позицій очевидно є необхідність використання фінансовою наукою стосовно публічної сфери понять активи/пасиви.

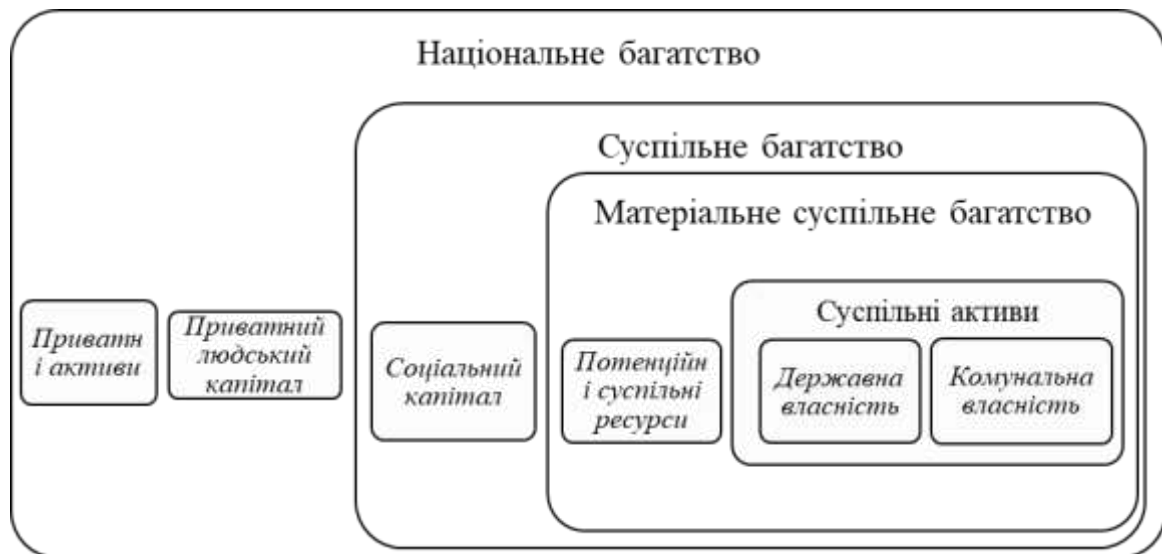

Рисунок 1. Суспільне багатство та суспільні активи у національному багатстві.

Окремі зауваги слід висловити щодо суспільних активів у комунальній власності. Адже на перший погляд вона не носить загальносуспільний характер, оскільки належать окремій громаді та її жителям. Попри це, на наш погляд, її також справедливо вважати загальносуспільним надбанням, яке є сегментованим. За своєю природою це спільна власність громадян, сконцентрована на певній території. Громадянин держави проживаючи у конкретній громаді причетний лише до визначеної частини такої власності. Однак у випадку переселення, ставши членом іншої громади, він автоматично стає причетним до благ комунальної власності та інфраструктури на новому місці проживання. Таким чином, формально частка сукупної суспільної власності, яка припадає на окремого громадянина становить його частку у загальнодержавній власності та частку у комунальній суспільній власності конкретної територіальної громади. Звичайно, такий майновий статус окремого громадянина є потенційним. Його слід відрізняти від фактичного добробуту від доступу до суспільних благ, який суттєво відрізняється в залежності від місця проживання внаслідок забезпеченості об'єктами комунальної форми власності, а також концентрації установ державної форми власності, які територіально розміщено нерівномірно.

Якою ж є значимість суспільного багатства та суспільних активів стосовно національного багатства держав загалом? Зарубіжний досвід вказує на суттєві відмінності у міждержавному порівнянні, а також динамічний характер частки державного сектору економіки. Особливо це видно на основі вивчення історії питання. Еволюція масштабів державної власності має хвилеподібну, діалектичну динаміку. З часів зародження державності, а далі у період середньовіччя, аж до завершення раннього нового часу (XVII ст.), королівська власність (домен), представлений переважно землями, лісами та копальнями, відігравав ключову роль у функціонуванні економіки та утриманні владної вертикалі. Це дозволило науковцям стверджувати, що первинною моделлю формування доходів держави була саме доменіальна, яка передувала системі податкового наповнення скарбниці [10, с. 50]. Лише у кінці XIX – на початку XX століття роль держави в економіці почала знижуватись. Однак уже після Другої світової війни у більшості європейських країн знову започаткувалась тенденція до націоналізації підприємств, яка особливо посилилася у 70-х роках, оскільки вважалось, що націоналізація прискорить економічне зростання та збільшить

зайнятість. Результатом стала ситуація, коли у багатьох країнах “частка національного продукту створеного державними підприємствами, перевищувала частку, створену великими приватними фірмами” [1, с. 49]. Новий виток роздержавлення відбувся лише з реформами М. Тетчер та Р. Рейгана, ознаменувавшись відмовою від державного соціалізму практично по всій Європі на фоні розпаду комуністичного блоку. Внаслідок цього урядами багатьох країн, особливо східноєвропейських, було приватизовано тисячі підприємств. Спроби відродження ідеї державного капіталізму протягом останнього десятиліття не були масштабними та їх намагались реалізовувати головним чином в державах, що розвиваються [1, с. 50]. Таким чином, історичний досвід свідчить, що західні держави пройшли не одну хвилю зростання/зниження масштабів державної власності. На даний момент вони знаходяться на етапі низької ролі держави в економічних процесах, що проте не відкидає можливості нових процесів суспільної концентрації власності у майбутньому.

Наявна ситуація обумовлена переважно нижчою ефективністю державних підприємств у порівнянні із ринковими структурами. Неефективність держави як власника переважно пояснюється економічною наукою тим, що керівництво державних підприємств у більшості випадків немає належної мотивації до ефективної роботи, відсутніми є механізми контролю з боку власників (як це має місце у приватних структурах), а також нечіткістю критеріїв оцінки діяльності, оскільки мова часто йде про унікальні підприємства-монополісти. Ситуація дещо покращується у тих випадках, коли державні підприємства функціонують у конкурентному середовищі, або ж якщо у сфері державного сектору застосовують управлінські підходи за аналогією із приватними підприємствами.

Виникає цікава закономірність: оскільки у цілому ефективність суб’єктів господарювання державної форми власності є нижчою від їхніх ринкових аналогів, то виходить, що економіка держави із більшою часткою державного сектору повинна розвиватись з меншими темпами і рівень продуктивності такої економіки є нижчим. Такі висновки дійсно підтверджуються рядом досліджень на основі регресійного аналізу [1, с. 62-67]. Це відображається також і на стійкості економіки – найбільше постраждали від фінансової кризи 2008-2009 років держави із найбільшою у світі часткою державних підприємств.

Попри це, світовий досвід має також і приклади успішних держав із значною часткою держави у економіці. До таких країн відносять Норвегію, Швецію. Німеччину та ряд інших країн. З іншого боку, не в усіх випадках приватизація та роздержавлення закономірно веде до зростання ефективності функціонування суб’єкта та досягненню бажаних економічних і соціальних цілей. Тому погляд на проблему суспільного багатства лише через призму приватизації/націоналізації не дає відповідь на питання про ефективність певної моделі. Звичайно, аспект володіння є важливим, оскільки роздержавлення переважно призводить до позитивного ефекту. Однак це відбувається не завжди. Нерідко приватизаційні трансформації мають наслідком збагачення вузького кола осіб, зумовлюють зниження ефективності функціонування, або навіть ліквідацію суб’єкта у майбутньому. Адже процес приватизації “відкриває спокусливі можливості для швидкого збагачення, тим самим створюючи ризики виникнення кумівського капіталізму, відвертої корупції, контрпродуктивного регулювання та продажу активів за значно зниженими цінами на користь привілейованих кіл із корисними інтересами” [1, с. 31]. Як показує світовий досвід, саме неефективна система управління державними активами перешкоджає якісній приватизації. Тому їй повинен передувати етап оптимізації управління об’єктом. І навпаки, навіть при збереженні активів у

державній власності, за умови якісного управління, вдається забезпечити високу економічну ефективність. Прикладом цього є досвід Швеції, де реалізовано модель активного управління державними активами. Таким чином, у питанні ставлення економічної науки до феномену суспільного багатства, ключовим є не аспект володіння, а належного управління.

Ідея активного управління державною власністю набуває поширення саме протягом останніх десятиліть. Дана концепція переносить акцент із приватизації, або націоналізації на підходи до управління активами. Однією з перших країн які пішли цим шляхом була Швеція. У подальшому її досвід був використаний багатьма країнами у тому числі Великобританією і Сінгапуром.

Оцінку суспільного багатства України розпочнемо із найбільш вагомої його складової – суспільних активів, тобто тих ресурсів, які знаходяться у державній та комунальній власності. Їх склад, відповідно до інституційних секторів економіки, повинен включати активи нефінансових корпорацій (державні та комунальні підприємства), активи фінансових корпорацій (Національний банк України, державні банки і т. д.), а також активи сектору загального державного управління (активи бюджетних установ). Тобто за своїм складом суспільні активи (СА) включають:

$$СА = АСНК + АСФК + АБУ \quad (1),$$

де АСНК – активи суспільних нефінансових корпорацій, АСФК – активи суспільних фінансових корпорацій, а АБУ – активи бюджетних установ.

Питання обліку суспільних нефінансових корпорацій в Україні знаходиться у віданні відповідних міністерств і відомств, зокрема Фонду Державного майна України, а також органів місцевого самоврядування (у частині комунальних підприємств). Загальна вартість активів об'єктів державної власності станом на 01.10.2019 року становила 1507 млрд. грн.. При цьому із 3 322 суб'єктів господарювання, працюючими були лише 1 545, тобто 46,5 %, з яких, відповідно, прибутковими були лише 65,6 % [11]. Як зазначають автори дослідження “Державне багатство народів”, загальна цінність портфеля державних комерційних активів в Україні імовірно перевищує 70 мільярдів доларів тобто більше 60% ВВП, “окрім того, облік компонента нерухомого майна у портфелі країни повністю відсутній із значною мірою не відомий, але до нього входять багато об'єктів комерційної нерухомості України та всі активи лісового господарства”[1, с. 113].

У секторі АСФК необхідним є врахування активів НБУ та державних банків («Приватбанк», «Укргазбанк», «Укрексімбанк», «Ощадбанк»). Станом на кінець 2019 року валюта балансу Національного банку сягнула 1060 млрд. грн. Основними статтями активів Національного банку є: цінні папери нерезидентів – 505 млрд. грн.; цінні папери України – 347 млрд. грн.; кошти та депозити в іноземній валюті та банківських металах – 90 млрд. грн.; внески в рахунок квоти МВФ – 66 млрд. грн.[12]. Власний капітал НБУ на кінець 2019 року становив 83 млрд. грн. Окрім цього, слід врахувати чисті активи державних банків, які на початок 2020 року становили 825 069 млрд. грн.[13].

Важливою складовою суспільного багатства у частині суспільних активів, що знаходяться у державній та комунальній власності, є активи бюджетних установ та організацій. Вітчизняна фінансова науки переважно концентрує свою увагу на аналізі доходів і видатків бюджетів, кошторисів бюджетних установ, тобто тих потоків, які формуються протягом бюджетного року і в межах даного періоду повністю закриваються. Питання функціонування майна бюджетних установ, аналіз їх балансу,

звітів про власний капітал, рух грошових коштів, фінансові результати переважно розглядаються у контексті бюджетного обліку. Уявлення про обсяги даних активів можна отримати на основі аналізу Консолідованого балансу (Форма № 1- кдс). Вартість нефінансових активів по мережі розпорядників коштів державного та місцевого бюджетів, а також органів державних цільових фондів станом на 01.01.2020 року становила 1095 млрд. грн.. При цьому власний капітал склав 238 млрд. грн.[14]. Враховуючи, що ВВП у 2019 році становив 3974,6 млрд. грн., вартість даних активів є доволі значною та становить 27,5 % ВВП.

Підсумовуючи орієнтовну оцінку вартості суспільних активів (СА) за наведеною вище формулою, суспільні активи приблизно можна оцінювати у суму більшу щорічного ВВП України. Наведені розрахунки звичайно мають орієнтовний характер, оскільки окремі їх складові стосуються різних років, і у окремих випадках їм бракує точності, або ж у своєму рахунку враховують не лише чисті активи, а загальну вартість активів відповідних суб'єктів. Однак вважаємо, що необхідність такої оцінки є важливою з метою отримання уявлення про колосальні масштаби суспільної власності в Україні, яка, на наше переконання не приносить належної віддачі та не завжди знаходиться у якісному управлінні.

Окрім цього, як було зазначено, матеріальне суспільне багатство включає у себе окрім оцінених вище суспільних активів також і потенційні суспільні ресурси. Їх врахування дозволить повно оцінити феномен суспільного багатства, у контексті того, яким обсягом матеріального багатства володіють громадяни держави. Це потребує взяття у розрахунок вартості земель, лісів, доріг, ресурсів, які знаходяться у надрах, тобто усього суспільного багатства, яке не обов'язково є оформленим інституційно у вигляді господарюючих структур і може не мати вартісної оцінки на балансах певних суб'єктів. Дану систему потенційних суспільних активів можна представити як сукупність наступних елементів (див рис. 2). При цьому слід враховувати, що як і у випадку із іншими активами, вартість природних ресурсів залежить від якості використання та правління ними. Це дає підстави говорити про реальну (real cost) і потенціальну (приховану) (hidden cost) її складові [15, с. 87].

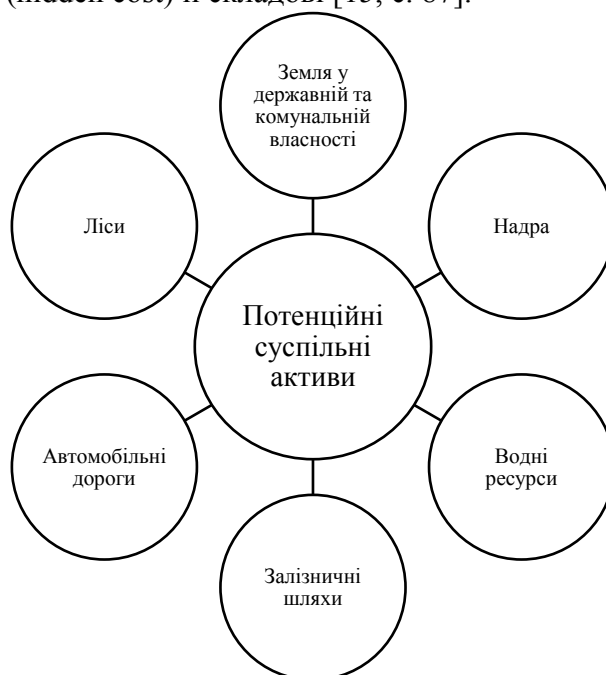

Рисунок 2. Склад потенційних суспільних активів.

В Україні у державній власності перебуває близько 10 млн. га с/г земель, тобто 25% усіх сільськогосподарських земель[16, с. 20]. Середня по Україні нормативна грошова оцінка ріллі та перелогів станом на 01.01.2018 року становила 27 520 грн. за гектар. Однак цей рівень цін по світових мірках є занадто заниженим. Так, за даними Євростату, найнижчий рівень середньої вартості одного гектару ріллі зафіксовано у Румунії – близько 2 тис. євро, а найвищий у Нідерландах – майже 63 тис. євро[17]. У середньому ціна становить близько 4-5 тис. євро. за 1 гектар. Тому загальну вартість земель у державній власності мінімально можна оцінити у розмірі 50 млрд. євро, або близько 1,5 трлн. грн.

Україна є однією із найбільш багатих держав і на мінеральні ресурси – природні речовини природного походження, що використовуються у господарстві як сировина, або джерело енергії. На даний час в надрах України виявлено понад 20 тис. родовищ і проявів з 117 видів мінеральної сировини, з яких 9225 родовищ (в т. ч. 1726 ділянок вод підземних питних та технічних, мінеральних) мають промислове значення і враховуються Державним балансом запасів корисних копалин. Промисловістю освоєно понад 3286 (в т. ч. 835 ділянок вод підземних питних та технічних, мінеральних) родовищ з 100 видів корисних копалин, що містять від 40 до 75% розвіданих запасів різноманітних корисних копалин[18, с. 7]. Вартість запасів корисних копалин в Україні оцінюється за окремими дослідженнями у межах від 1,3 трлн. дол., до 21 трлн. дол.[19, с. 67].

Площа, лісів в Україні станом на кінець 2018 року становила 10674,9 тис. га[20, с. 326], тобто лісистість території становить близько 17,7 %. Розподіл загальної площі земель лісового фонду України за відомчою підпорядкованістю є наступним: державні ліси (Державне агентство лісових ресурсів України) – 73 %, комунальні – 13 %, Міністерство оборони – 1 %, не надано у користування – 7 %, інші – 6 %. У Західній Європі частка лісів, яка належить державі є значно нижчою і становить 54 % у Німеччині, 77 % у Греції, 66 % у Ірландії, 68 % у Швейцарії. У США приватні власники володіють 57 % лісів[1, с. 98]. Запас деревини в лісах оцінюється в межах 2102 млн. куб. м., а загальна середня зміна запасу сягає 35 млн. куб. м.[21]. Із цього випливає, що враховуючи середню ціну навіть найдешевших сортів деревини у обсязі 2000 грн. за 1 куб. метр, вартість лише щорічно відновлюваних запасів деревини становить 70 млрд. грн., а загальну вартість лісового запасу мінімально можна оцінити більше 4 трлн. грн.

Водні ресурси України оцінювались фахівцями у розмірі 68 млрд. грн.[15, с. 90].

Відповідно до Закону України “Про автомобільні дороги” від 08.09.2005 р. № 2862-IV, автомобільні дороги загального користування перебувають у державній власності й не підлягають приватизації, а вулиці й дороги міст та інших населених пунктів перебувають у віданні органів місцевого самоврядування і є комунальною власністю. За даними Міністерства інфраструктури України, мережа автомобільних доріг загального користування України поділяється на дороги державного значення – 52,0 тис. км. і дороги місцевого значення – 117,6 тис. км. У зв’язку з обмеженим фінансуванням біля 90 відсотків автомобільних доріг загального користування не ремонтували понад 30 років. Відтак автомобільні дороги загального користування (169,6 тис. км) не відповідають сучасним вимогам як за міцністю (39,2%) так і за рівністю (51,1%). Окремо потребують уваги штучні споруди та мостові переходи. З 16 191 мосту тільки 7 471 відповідають діючим нормам та стандартам, термінового ж ремонту потребують 1 865 мостових переходів. Попри детальну інформацію про обсяги бюджетних ресурсів, які спрямовуються на фінансування дорожнього господарства,

розпорядниками бюджетних коштів не наводиться інформації про грошову оцінку, залишкову вартість даних активів (див. для прикладу [22]).

Підсумовуючи узагальнену оцінку вартості потенційних суспільних ресурсів, її можна орієнтовно оцінити як таку, що приблизно в 10 разів перевищує обсяг щорічного ВВП держави. Звичайно дана сума на практиці не може бути досягнутою оскільки, не підлягають повній вирубці ліси, та продажу земля державної власності. Окрім цього, експлуатація цих ресурсів (видобуток корисних копалин, вирубка деревини) потребує значних затрат, що не дозволяє говорити про чистий дохід для суспільних фінансів у випадку задіяння вказаних джерел. Однак даний показник є орієнтиром, який може лежати в основі оцінки експлуатаційних можливостей даної власності та потенційної віддачі від належного управління такими активами.

Як було зазначено, суспільне багатство включає у себе не лише матеріальну складову, але і нематеріальний елемент – соціальний капітал. Його неможливо оцінити у вартісних критеріях, однак саме від етико-моральних, інтелектуальних, трудових та інших нематеріальних аспектів залежить ефективність функціонування суспільних інститутів, що у свою чергу обумовлює якість управління суспільними активами. Остання діалектично пов'язана із станом політичних інституцій. З одного боку, без прозорих демократичних механізмів неможливо досягнути загальнокорисності при експлуатації державної власності. З іншої сторони, відбувається також зворотній вплив державної власності на політичні інституції, стан демократії в країні. Адже корупція, яка може мати місце у цій сфері негативно впливає на демократичний процес і спричиняє корозію демократичних інститутів, оскільки саме завдяки значним обсягам державного сектору з'являються можливості для різноманітних обгородок. Таким чином, суспільне багатство здатне спотворювати демократію через корупцію, клієнтелізм і лобізм[1, с. 71]. Як свідчить вітчизняний досвід, навколо державних підприємств створюються різноманітні сірі схеми, що базуються на побудові таких відносин із постачальниками, підрядниками та покупцями, які збільшують собівартість і підрізають доходи державних суб'єктів господарювання. У результаті цього останні нерідко працюють зі збитками, а причетні до їх діяльності господарські структури завдяки операціям, що передбачають корупційну складову, отримують величезні доходи. Таким чином відбувається перетікання суспільного багатства до приватних рук. Даний процес можна характеризувати як засновану на корупції систему націоналізації збитків та приватизації прибутків наближеними до державних підприємств особами та бізнес структурами.

Концептуальною проблемою вартісної оцінки суспільних активів є те, що цінність державного майна цілком залежить від рівня ефективності управління ним. Адже неналежне управління, штучне доведення до збитковості і банкрутства, використання різноманітних схем вимивання ресурсів із державних підприємств, призводить до їхньої низької вартості. За належного рівня управління ринкова ціна таких об'єктів може бути на порядок вищою. Оцінка ж ефективності управління суспільними активами в Україні взагалі не реалізована на належному рівні. У випадку комерційних підприємств суспільного сектору економіки, єдиної бази обліку таких активів і загальної оцінки ефективності їх використання також не здійснюється. Якщо мова іде про бюджетні установи, то доходи від оренди даної власності спрямовуються до спеціального фонду кошторису, включаючись у власні надходження бюджетних установ. При цьому оцінка ефективності формування та аналіз повноти використання можливостей експлуатації майна бюджетних установ в Україні не забезпечується. Поза оцінкою ефективності використання знаходяться й інші важливі суспільні активи:

земля, ліси, дороги, мости, національні парки та інші об'єкти, які належать державі та квазідержавним організаціям.

Висновки. Як було показано, народ України володіє колосальним ресурсом – суспільним багатством. Воно ефективно не використовується, а нерідко генерує потоки вартості на користь вузького кола осіб. Саме у сфері впорядкування управління суспільним багатством лежить, на наш погляд, джерело економічного зростання держави. Це можна реалізувати шляхом максимального залучення у економічний оборот природних ресурсів, забезпеченням відкритості та створенням ринкових умов у кожному сегменті, максимально можливим роздержавленням у частині не використовуваних активів та нерухомості, передачею в оренду об'єктів, які тимчасово вивільнені як на рівні державних та комунальних підприємств, так і бюджетних установ. Це може привести не тільки до збільшення доходів бюджету, але й посприяти економічному зростанню внаслідок створення умов для ведення підприємницької діяльності.

Реалізація даного сценарію потребує запровадження управління суспільними активами на якісно новому професійному та організаційному рівні. Світовий досвід у цій сфері свідчить про тенденцію до відокремлення суспільного багатства від впливу політиків та управління ним за аналогією із функціонуванням центральних банків та пенсійних фондів, коли останні мають значну незалежність від політичного впливу та контролю у більшості країн, що йде на користь грошовій, монетарній і фіскальній політиці. За цього підходу усі комерційні активи, якими володіє держава консолідуються у руках однієї холдингової компанії (фонду національного багатства), адже “розсудливі країни вже доручили управління монетарної та фінансовою політикою незалежним центральним банкам та передали контроль пенсійних фондів професійним пенсійним управляючим. Створення фондів національного багатства – логічний наступний крок” [1, с. 17].

Така холдингова компанія виконує важливу мету представлення інтересів платників податків від імені яких здійснюється професійне корпоративне управління активами. Дана компанія повинна мати власника з боку держави, однак ним має бути не міністерство, яке переважно є зацікавленим діяльністю суб'єктів у сфері своєї регуляторної діяльності. Недоліком вітчизняної структури управління державним майном є саме підпорядкування активів міністерствам, які поєднують функції регулювання даної галузі із функціями володіння державними монополіями у підвідомчій сфері.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Деттер Д., Фьюлстер С. Державне багатство народів. Як управління державними активами може посилити чи підірвати економічне зростання. Львів : Видавництво Старого Лева, 2017. 328 с.
2. Бобух І. М. Оцінка національного багатства у контексті міжнародного досвіду. *Економіка і прогнозування*. 2011. № 2. с. 24-39.
3. Шумська С. С.. Національне багатство України у вимірі показників СНС. *Фінанси України*. 2012. № 4. с. 27-40 .
4. Носик О. М. Форми людського капіталу: головні підходи до визначення. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»* 2014. № 3 (18). с. 149 - 158.
5. Тулай О. І. Державні фінанси і сталий людський розвиток : концептуальні домінанти та діалектична єдність : монографія. Тернопіль : ТНЕУ, 2016. 415 с.

6. Чухно А. А. Економічна теорія : [у 2-х т.] Т 1. Київ : ДННУ АФУ, 2010. 512 с.
7. Закон України “Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні” від 16.11.2018, 2545-VIII. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996-14>
8. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/Laws/show/254к/96-вр>
9. Закон України “Про управління об’єктами державної власності” [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/185-16>
10. Озеров И. Х. Основы финансовой науки: учение об обыкновенных доходах. 5-е изд. Москва : Тип. т-ва И. Д. Сытина, 1917. 544 с.
11. Моніторинг ефективності управління об’єктами державної власності. Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&id=2e24db81-1b0d-4322-80ce-89e6d3c269e2&tag=MonitoringEfektivnostiUpravlinniaObiektamiDerzhavnoiVlasnosti>
12. Звіт НБУ за 2019 рік. [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/annual_report_2019.pdf?v=4
13. Ключові показники діяльності державних банків, станом на 01.01.2020. Міністерство фінансів України. [Електронний ресурс] – Режим доступу: [https://www.mof.gov.ua/storage/files/SOB\(1\).pdf](https://www.mof.gov.ua/storage/files/SOB(1).pdf)
14. Консолідована фінансова звітність. Державна казначейська служба України. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.treasury.gov.ua/ua/file-storage/konsolidovana-finansova-zvitnist-2>
15. Хвесик М. А., Левковська Л. В., Сундука. М. Вартість водних ресурсів України та її регіонів у вимірах національного багатства. *Економіка України*. 2015. №10 (647) с. 84-96.
16. Моніторинг земельних відносин в Україні: 2016-2017. Статистичний щорічник. [Електронний ресурс] – Режим доступу: с. 20 <https://land.gov.ua/wp-content/uploads/2018/10/monitoring.pdf>
17. Agricultural land prices by region. Eurostat. [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=apri_lprc&lang=en
18. Мінеральні ресурси України. Державне науково-виробниче підприємство «Державний інформаційний геологічний фонд України», Київ. 2018. 270 с.
19. Сухіна О. М., Лобасов О. П. Розвиток методологічних підходів до економічної оцінки мінерально-сировинних ресурсів. *Економіка України*. 2013. № 2 (615) с. 67-80.
20. Державна служба статистики України Статистичний щорічник України за 2018 рік с. 326. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2019/zb/11/zb_yearbook_2018.pdf
21. Загальна характеристика лісів України. Державне агентство лісових ресурсів України. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://dklg.kmu.gov.ua/forest/control/uk/publish/article?art_id=62921&cat_id=32867
22. Звіт Державного агентства автомобільних доріг України за 2017 рік. [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://www.kmu.gov.ua/storage/app/media/17-civik-2018/zvit_2017/ukravtodor_%202017.pdf

REFERENCES

1. Detter D., Folster S. State wealth of nations. How public asset management can enhance or undermine economic growth. Lviv: Saryi Lev Publishing House, 2017. 328 p.

2. Bobukh, I. M. (2011) Estimation of national wealth in the context of international experience. *Economics and forecasting*, 2., 24-39.
3. Shumska, S. S. (2012) National wealth of Ukraine in measuring SNA indicators. *Finance of Ukraine*. 2012, 4, 27-40.
4. Nosyk, O. M. (2014) Forms of human capital: the main approaches to the definition. *Bulletin of the National University "Yaroslav the Wise Law Academy of Ukraine"*, 3 (18), 149 - 158.
5. Tulai, O. I. (2016) *Public finance and sustainable human development: conceptual dominants and dialectical unity: a monograph*. Ternopil: TNEU, 2016. 415 p.
6. Chukhno, A.A. (2010) *Economic theory: [in 2 volumes]* T 1. Kyiv: DNNU AFU, 512 p.
7. Law of Ukraine "On Accounting and Financial Reporting in Ukraine" of November 16, 2018, 2545-VIII. URL. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996-14>
8. The Constitution of Ukraine of June 28, 1996 № 254k / 96-VR. URL. <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр>
9. Law of Ukraine "On Management of State Property" URL. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/185-16>
10. Ozerov, I. Kh. (1910). "Fundamentals of financial science: teaching on ordinary income". Moscow: Tipografiya I. D. Sytina. 544 p..
11. Monitoring the effectiveness of management of state property. Ministry of Economic Development, Trade and Agriculture of Ukraine. URL. <https://me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&id=2e24db81-1b0d-4322-80ce-89e6d3c269e2&tag=MonitoringEfektivnostiUpravlinniaObiektamiDerzhavnoiVlasnosti>
12. Report of the NBU for 2019. URL. https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/annual_report_2019.pdf?v=4
13. Key performance indicators of state-owned banks, as of 01.01.2020. Ministry of Finance of Ukraine. URL. [https://www.mof.gov.ua/storage/files/SOB\(1\).pdf](https://www.mof.gov.ua/storage/files/SOB(1).pdf)
14. Consolidated financial statements. State Treasury Service of Ukraine. URL. <https://www.treasury.gov.ua/ua/file-storage/konsolidovana-finansova-zvitnist-2>
15. Khvesyk, M., Levkovskaya, L., Chest, M. (2015) The cost of water resources of Ukraine and its regions in terms of national wealth. *Ukraine economy*, 10 (647), 84-96.
16. Monitoring of land relations in Ukraine: 2016-2017. Statistical yearbook. p. 20. URL. <https://land.gov.ua/wp-content/uploads/2018/10/monitoring.pdf>
17. Agricultural land prices by region. Eurostat. URL. https://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=apri_lprc&lang=en
18. Mineral resources of Ukraine (2018). State Research and Production Enterprise "State Information Geological Fund of Ukraine", Kyiv. 270 p.
19. Sukhina, O. M, Lobasov, O. P. (2013) Development of methodological approaches to economic evaluation of mineral resources. *Ukraine economy*, 2 (615), 67-80.
20. State Statistics Service of Ukraine Statistical Yearbook of Ukraine for 2018 p. 326. URL. http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2019/zb/11/zb_yearbook_2018.pdf
21. General characteristics of forests of Ukraine. State Agency of Forest Resources of Ukraine. URL. http://dklg.kmu.gov.ua/forest/control/uk/publish/article?art_id=62921&cat_id=32867
22. Report of the State Agency of Motor Roads of Ukraine for 2017. URL. https://www.kmu.gov.ua/storage/app/2018/zvit_2017/ukravtodor_%202017.pdf

Дерлица А.Ю., кандидат экономических наук, преподаватель кафедры финансов и экономики Подольского специального учебно-реабилитационного социально-экономического колледжа, ORCID: 0000-0002-5123-1584
derlytsya@gmail.com

ОБЩЕСТВЕННОЕ БОГАТСТВО: КОНЦЕПТ И ПОПЫТКИ ОЦЕНКИ

В статье обозначен концепт общественного богатства, как части национального богатства, находящегося за пределами частной сферы и состоящего из ресурсов, ценностей и благ, принадлежащих всему обществу. Определен состав общественного богатства: общественные активы (имущество и ценности, которые находятся в государственной и коммунальной собственности); потенциальные общественные ресурсы; социальный человеческий капитал. Указана целесообразность разграничения человеческого капитала на индивидуальный человеческий капитал отдельного лица (который касается исключительно ее частного существования) и социальный человеческий капитал (в сфере коллективного взаимодействия).

Доказана необходимость анализа общественного богатства с позиций активов. Указано, что общественная собственность может выступать пассивом для бюджетов, возвращаясь убытками для государства и местного самоуправления. Обоснована необходимость взятия в расчет потенциальных общественных ресурсов (земель, лесов, дорог, недр). В работе предпринята попытка ориентировочной оценки общественного богатства в Украине и определен его объем в размере превышающем 10 ежегодных ВВП.

Указано, что в Украине отношения государственных предприятий с поставщиками, подрядчиками и покупателями, нередко увеличивают себестоимость и подрезают их доходы. Эту систему обозначено как процесс перетекания общественного богатства в частные руки - национализации убытков и приватизации прибылей приближенными к государственным предприятиям бизнес структурами. Аргументировано, что упорядочение управления общественным богатством должно предусматривать максимальное привлечение в экономический оборот природных ресурсов, обеспечение открытости и создание рыночных условий, разгосударствление и передачу в аренду. Показаны преимущества использования передового опыта в сфере управления государственной собственностью путем создания холдинговых компаний, представляющих интересы налогоплательщиков и осуществляющих профессиональное корпоративное управление активами.

Ключевые слова: общественное богатство, социальный капитал, общественные активы, государственная собственность, коммунальная собственность, потенциальные общественные ресурсы, национальное богатство.

A. Derlytsia, Ph. D.(Economics), Podilsk Special Educational and Rehabilitation Socio-Economic College, ORCID: 0000-0002-5123-1584
derlytsya@gmail.com

PUBLIC WEALTH: THE CONCEPT AND EVALUATION ATTEMPTS

The article outlines the concept of public wealth as a part of national wealth that consists of resources, values and goods that belong to the whole society. The composition of public wealth is determined: public assets (property and values that are in state and communal ownership); potential public resources; social human capital. The expediency of dividing human capital into individual human capital (which concerns exclusively his private existence) and social human capital (in the sphere of collective interaction) is indicated.

The necessity of the analysis of public wealth from the standpoint of assets is proved. It is stated that public property can be a liability for budgets, returning losses to the state and local government. The necessity of taking into account potential public resources (lands, forests, roads, subsoil) is substantiated. The paper attempts to estimate the public wealth in Ukraine and identifies it in excess of 10 annual GDP.

It is pointed out that in Ukraine the relations of state-owned enterprises with suppliers, contractors and buyers often increase the cost and cut their revenues. This system is characterized as a process of flowing public wealth into private hands - the nationalization of losses and privatization of profits by business structures close to state-owned enterprises. It is argued that the streamlining of public wealth management should provide for maximum involvement in the economic turnover of natural resources, ensuring openness and creating market conditions, privatization and lease. The advantages of using best practices in the field of state property management by creating holding companies that represent the interests of taxpayers and carry out professional corporate asset management are shown.

Key words: public wealth, social capital, public assets, state property, communal property, potential public resources, national wealth.